

Prof. UŁ dr hab. Grzegorz Michalski
Katedra Historii Wychowania i Pedagogiki
Uniwersytet Łódzki

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr. Jacka Biskupskiego na temat:
„Koncepcje wychowania do trzeźwości w dwudziestoleciu międzywojennym.
Analiza wybranych czasopism”, Dolnośląska Szkoła Wyższa, Wrocław 2019, ss. 361
napisanej pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Piotra Goldyna**

W badaniach historycznych w pedagogice ważne miejsce zajmują kwerendy czasopiśmiennictwa adresowanego do nauczycieli, wychowawców, działaczy oświatowych, rodziców, dzieci i młodzieży. Dzięki nim powstają opracowania naukowe o charakterze monograficznym, które prezentują zakresy merytorycznego przekazu konkretnego periodyku albo kilku periodyków, najczęściej powiązanych ze sobą osobą wydawcy lub grupą odbiorców. Ukazują się także studia przedstawiające określone zagadnienie lub zagadnienia występujące na łamach jednego lub większej liczby czasopism. Pojawiają się wreszcie rozprawy rekonstruujące wybrane wątki dziejów, w których wydawnictwa periodyczne pełnią w tym procesie jedynie rolę suplementarną, ponieważ są przygotowane również na podstawie innych źródeł, przede wszystkim archiwalnych. Należy podkreślić, że od dłuższego już czasu historycy wychowania nie ograniczają się wyłącznie do eksploracji pism typowo pedagogicznych i o wychowawczym charakterze, ale znacznie rozszerzają obszary swoich dociekań, poszukując ważnych dla nich problemów naukowych również w periodykach, które z pozoru nie są postrzegane jako nośniki wiedzy o edukacji, wychowaniu, oświacie czy też opiece. Dla potwierdzenia tego stanu rzeczy można w tym miejscu przywołać przykładowo publikacje autorstwa Katarzyny Dormus, Iwony Michalskiej, Joanny Falkowskiej, Renaty Bednarz-Grzybek, Anety Bołdyrew.

Dobrze się zatem stało, że projektując swoją dysertację doktorską, mgr Jacek Biskupski dołączył do grona tych badaczy, którzy doceniają ogromny potencjał źródłowy tkwiący w wydawnictwach periodycznych, ponieważ należą one do ważnych rodzajów źródeł historycznych, które z jednej strony umożliwiają ukazanie rodzaju i treści przekazu

kierowanego w danym czasie do masowego odbiorcy, z drugiej natomiast – pozwalają zgłębić i wzbogacić wiedzę o przeszłych zjawiskach edukacyjno-oświatowych, pomagając niejednokrotnie wyjaśnić nierozwiązane dotychczas problemy w historiografii oświatowo-pedagogicznej. Świadomie poddając kwerendzie różne typy periodyków, Doktorant przygotował, głównie na ich podstawie, unikalne studium monograficzne ukazujące problem alkoholizmu w Polsce międzywojennej oraz projekty i różnorodne przedsięwzięcia mające na celu rozwiązanie tej jednej z najpoważniejszych w tym okresie kwestii społecznych.

W zredagowaniu rozprawy na pierwszy stopień naukowy, J. Biskupski wykorzystał bogatą i zróżnicowaną bazę materiałową, o czym świadczy nie tylko jej obszerna treść, ale także zamieszczone zapisy w bibliografii oraz liczne i rozbudowane odwołania do źródeł i opracowań, których łącznie jest przeszło tysiąc pięćset. Po pierwsze, zgromadził wiedzę z przeprowadzonych kwerend czasopism abstynenckich, konfesyjnych, pedagogicznych, oświatowych, medycznych oraz – co warto podkreślić – również gazet codziennych. Po drugie, sięgnął do niezbędnych źródeł drukowanych: aktów prawnych wydanych przez centralne i wojewódzkie władze państwowe (ustaw, rozporządzeń, okólników, obwieszczeń), statutów i pamiętników ze zjazdów abstynenckich oraz sprawozdań związków walczących z plagą nadużywania alkoholu. Po trzecie, skorzystał z dziesiątków opracowań: prac zwartych i artykułów z czasopism, które z jednej strony dotyczyły bezpośrednio problematyki alkoholizmu i wychowania do trzeźwości, z drugiej – szeroko pojętego kontekstu historycznego i badań nad przyczynami oraz skutkami społecznymi alkoholizmu w okresie międzywojennym. Po czwarte, sięgnął do zasobów internetowych, pozyskując również i z tego źródła niezbędne dane.

Ocenianą rozprawę doktorską poprzedza wstęp, w którym zaprezentowano koncepcję badawczą. Ustosunkowując się do uzasadnienia wyboru tematu, trzeba zauważyć, że jest ono zbyt „eteryczne”, ponieważ przede wszystkim odtwarza, kto w ogóle prowadził badania nad problemem alkoholizmu w Polsce międzywojennej, natomiast w niewystarczającym stopniu odpowiada na pytanie, jaki jest stan dotychczasowych ustaleń naukowych, które dotyczą koncepcji wychowania do trzeźwości propagowanych na łamach czasopism w latach międzywojennych. Tymczasem rozstrzygnięcia w tym zakresie są kluczowe, gdyż to one zawsze stanowią zasadniczą przesłankę i źródło motywacji inspirującej do wypełnienia istniejących jeszcze luk informacyjnych, niedopowiedzeń, czy też weryfikacji nie do końca udokumentowanych tez albo nie w pełni dowiedzionych twierdzeń, dotyczących elementów wiedzy, które składają się na całościowy obraz minionych zjawisk i procesów. Nie wystarcza w tym wypadku zrzeczne zwiękslowanie tej kwestii i sformułowanie następującego poglądu:

„Tak istotne kwestie związane z wychowaniem do trzeźwości w Polsce okresu dwudziestolecia międzywojennego nie były dotąd obiektem szerszych dociekań naukowych. Stąd liczba publikacji o charakterze naukowym czy nawet popularnonaukowym na ten temat jest znikoma. We współczesnej literaturze historycznej, pedagogicznej i opracowaniach z zakresu historii wychowania i oświaty pojawia się kilku autorów i publicystów zajmujących się przede wszystkim wybranymi zagadnieniami z dziedziny problematyki wychowania do trzeźwości w II Rzeczypospolitej” (s. 10).

We „Wstępie” rozprawy doktorskiej słusznie zamieszczono jeszcze inne rozważania o założeniach metodologicznych przeprowadzonych kwerend. Nie rozwodząc się na temat właściwie określonego celu poszukiwań naukowych oraz prawidłowo sformułowanych problemów badawczych, trzeba jednak odnieść się do wyboru metody badań. Nie wydaje się słuszne, aby w przypadku tego typu prac można było przyjąć metodę monografii oraz technikę analizy dokumentów w znaczeniu, jakie przypisuje im Tadeusz Pilch i Teresa Bauman w podręczniku dla studentów „Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe” (Warszawa 2001), ponieważ pedagogiczne badania historyczne są – jak pisze Stanisław Palka – „stosowaniem badań historycznych do dziedziny poznania pedagogicznego”. Wynika z tego, że dokonując charakterystyki metodologicznej swoich badań, Doktorant powinien w pierwszej kolejności sięgnąć do standardowych opracowań z dziedziny metodologii historii, na przykład do dzieł Jerzego Topolskiego, a także do tomów, które zawierają rozprawy z metodologii historyczno-pedagogicznych badań nad prasą, na przykład autorstwa Barbary Łuczyńskiej, Alicji Kicowskiej, Iwony Michalskiej.

Niezależnie od wstępu praca doktorska J. Biskupskiego składa się z czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii, wykazu tabel, wykazu rysunków oraz streszczeń w języku polskim i angielskim. Całość liczy 361 stron, w tym „Wstęp” – stron 13, rozdział I zatytułowany „Zjawisko alkoholizmu w Polsce w latach 1918-1939” – stron 53, rozdział II „Koncepcje wychowania do trzeźwości propagowane na łamach czasopism” – stron 52., rozdział III „Próby zapobiegania zjawisku alkoholizmu jako element wychowania” – stron 112, rozdział IV „Propagatorzy koncepcji wychowania do trzeźwości” – stron 157, „Zakończenie” – stron 21, bibliografia – stron 34.

Pewne wątpliwości wzbudza tytuł rozdziału II „Koncepcje wychowania do trzeźwości propagowane na łamach czasopism”, który *de facto* jest kopią tytułu całej pracy. Pomijając ten fakt, należy podkreślić, że przedstawienie w nim charakterystyki bibliologicznej wykorzystanych źródłowo czasopism, czyli ukazanie ich strony formalno-wydawniczej oraz ogólnej formuły programowej stanowi rozwiązanie ze wszech miar zasadne. Niejasne

natomiast jest, że wyróżniając pisma tzw. abstynenckie i religijne (podrozdział 1., s. 79-105), pedagogiczne i oświatowe (podrozdział 2, s. 106-118) oraz medyczne (podrozdział 3, s. 119-127) nie tylko nie wskazano na autorskie kryterium leżące u podstaw takiego podziału, ale też nie oparto się na żadnej przyjętej w prasoznawstwie klasyfikacji periodyków. Trudno też odpowiedzieć na pytanie, dlaczego objęto wspomnianą charakterystyką, wyłącznie wybrane czasopisma, na przykład „Przyjaciela Trzeźwości”, „Młodzież Abstynencką”, „Świt”, „Trzeźwość”, „Walkę z Alkoholizmem”, „Kierownika Stowarzyszeń Młodzieży”, „Kierownika”, „Młodego Hufca”, „Przewodnika Katolickiego”, „Apostoła Trzeźwości”, „Miesięcznika Katolickiego”, „Przeglądu Pedagogicznego”, „Oświatę Polską”, „Przyjaciela Szkoły”, „Wychowanie Fizyczne”, „Głos Kobiety” (nazwę tego periodyku odnotowano jako „Głos Kobięcy”, co nie jest prawidłowym zapisem bibliograficznym. Zob. s. 117), „Higienę Ciała i Sport”, „Opiekę nad Dzieckiem”, „Opiekuna Społecznego”, natomiast całkowicie wykluczono z niej inne zbadane tytuły, na przykład: „Wiadomości Abstynencyjne”, „Ateneum Kapłańskie”, „Głos Kapłański”, „Powściągliwość i Pracę”, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, „Kronikę Diecezji Sandomierskiej”, „Przegląd Ewangelicki”, „Głos Młodzieży Ewangelickiej”, „Ruch Charytatywny”, „Archiwum Medycyny”, „Polską Gazetę Lekarską”, „Warszawskie Czasopismo Medyczne”, „Pracę i Opiekę Społeczną”, „Abstynencką Ligę Kolejowców”. Warto ponadto zauważyć, że w przybliżaniu czytelnikowi specyfiki merytorycznej wybranych czasopism, nie w każdym przypadku przyświecała Autorowi ta sama zasada metodologiczna doboru treści. Odstępował bowiem w tym zakresie od idei ogólnego opisu danego czasopisma na rzecz szczegółowych, niekiedy bardzo rozbudowanych relacji o zamieszczanych na przykład w „Świcie” sprawozdaniach z przebiegu obrad kongresów przeciwalkoholowych (s. 85-86), o podawanych w „Przyjacielu Szkoły” wiadomościach dotyczących „Tygodni Propagandy Trzeźwości” (s. 111-112), czy też o przywoływanych na łamach „Przyjaciela Trzeźwości” i „Opiekuna Społecznego” wynikach badań naukowych nad alkoholizmem dzieci i młodzieży, a także dorosłych (s. 84- 85; 122-123).

O ile wskazane powyżej usterki merytoryczne można uznać za rodzaj niedopatrzeń, które nie przesądza o wartości rozprawy doktorskiej mgr. J. Biskupskiego, to już zakwalifikowanie w rozdziale II. czasopism do grupy tych, które poddano charakterystyce, nie zawsze znajdują swoje uzasadnienie metodologiczne. Mam tutaj na myśli przede wszystkim niektóre periodyki określone mianem pedagogicznych i oświatowych: „Nauczyciela Polskiego”, „Oświatę Polską”, „Szkołę Śląską” i „Szkołę Powszechną”, a także „Głos Kobiety”. Nie wiadomo, dlaczego zdecydowano się na przedstawienie tych tytułów, skoro w latach 1918-1939

ukazywało się jeszcze wiele dziesiątek innych pism, adresowanych do nauczycieli, wychowawców i działaczy oświatowych, na przykład: „Szkola”, „Kwartalnik Pedagogiczny”, „Ruch Pedagogiczny”, „Muzeum”, „Polska Oświata Pozaszkolna”, a także kierowanych do kobiet, na przykład: „Bluszcz”, „Moja Przyjaciółka”, „Kobieta Współczesna”. Ale w stosunku do niejasności kryterialnych doboru czasopism, większym problemem, a nawet błędem metodologicznym, jest to, że informacje z analizy tych pism nie znalazły swojego odzwierciedlenia w narracjach zamieszczonych w kolejnych rozdziałach, o czym zaświadcza adnotacje, w których zupełnie brakuje do nich odwołań. Natomiast zaczerpnięte z nich wiadomości znajdują się wyłącznie na stronach 106-111. i 113. oraz 117., z których wynika, że w „Oświacie Polskiej” (zob. s. 113), „Nauczycielu Polskim” (Zob. s. 110), „Szkole Śląskiej” (s. 110) i „Głosie Kobiety” (s. 117) opublikowano zaledwie po jednym artykule dotyczącym zagadnienia będącego przedmiotem badań Doktoranta, natomiast w „Szkole Powszechnej” – nie wydrukowano na ten temat żadnego opracowania. Pozostaje to w sprzeczności z anonsowaną we „Wstępie” intencją zawartą w następujących słowach: „... źródłem tych badań będą wybrane czasopisma ukazujące się w tym czasie na rynku. Szczególnie te, w których tematyka ta była często poruszana” (s. 10).

O ile ogólny zamysł podziału treści na poszczególne rozdziały jest rozwiązaniem, które da się obronić, o tyle warto byłoby zastanowić się, czy przyjęło ono najlepszą z możliwych postaci. Wydaje się, że dla poprawy jakości rozprawy można by w tym zakresie dokonać pewnych zmian i korekt, które pozwoliłyby nie tylko na większe uporządkowanie rozważań, ale także na wyeliminowanie pojawiających się niekiedy powtórzeń tych samych zagadnień, szczególnie w rozdziale I i III. Uważam, że po dokonaniu zmiany tytułu rozdziału II i ponownej weryfikacji zawartych w nim treści powinien on stać się rozdziałem I, ponieważ z racji tytułu nadanego całej pracy ma on charakter swoistego wprowadzenia do rozdziałów następnych, których zadaniem było ukazanie w porządku problemowo-chronologicznym zagadnień składających się na podejmowany na łamach czasopism okresu międzywojennego problem wychowania do trzeźwości. Dzięki uwzględnieniu tej propozycji, obecny rozdział I „Zjawisko alkoholizmu w Polsce w latach 1918-1939” stałby się rozdziałem II, który – podobnie jak rozdział III „Próby zapobiegania zjawisku alkoholizmu jako element wychowania” oraz rozdział IV „Propagatorzy koncepcji wychowania do trzeźwości” – stanowi oryginalny wkład Doktoranta do historiografii oświatowo-pedagogicznej.

Dokładnie analizując zawartość wszystkich rozdziałów, nasuwa się kilka uwag, które nie mają na celu dyskwalifikację ocenianego tekstu, bo jest on wartościowy poznawczo, lecz mają

one jedynie postać podpowiedzi umożliwiającej jego udoskonalenie. Warto byłoby zastanowić się nad:

- wyeliminowaniem z rozdziału I, podrozdział 1. pt. „Przyczyny alkoholizmu” tych treści, które nie pozostają w zgodzie z jego tytułem, a dotyczą skali alkoholizmu wśród różnych grup społecznych i zawodowych oraz zachowań osób pijanych w przestrzeni publicznej (s. 23-27).
- odstąpieniem od ciągłego podawania w narracji tytułów książek i artykułów, ponieważ miejscem na to jest adnotacja w przypisie (np. s. 23, 24, 28, 31, 44-45, 51,60, 131).
- usunięciem z rozdziału I, podrozdział 3. pt. „Badania zjawiska alkoholizmu” fragmentu dotyczącego badań nad alkoholizmem przed I wojną światową, ponieważ miejsce, w którym go wprowadzono zupełnie nie przystaje merytorycznie do zamieszczonych treści, zarówno przed, jak i po nim (s. 45-46).
- przeredagowaniem ostatniego akapitu podrozdziału 3. pt. „Badania zjawiska alkoholizmu”, w którym dokonano podsumowania, ponieważ nie oddaje istoty rozważań, których powinno ono dotyczyć (s. 61).
- poprawieniem błędnych informacji dotyczących wydawcy i miejsca edycji czasopisma „Nauczyciel Polski” oraz liczby i nazw stowarzyszeń oświatowych, które weszły w skład Zjednoczenia (nie: Związku!) Polskich Towarzystw Oświatowych (s. 107).
- skorygowaniem niesłusznie zaliczonych do pism medycznych periodyków niemających takiego charakteru: „Opieka nad Dzieckiem” oraz „Opiekun Społeczny” (s. 120-122).
- wyprostowaniem błędu w zapisie nazwy podłódzkiej miejscowości. Jest: Rekitnia, a powinno być: Retkinia (s. 268).
- przestudiowaniem raz jeszcze zakończenia i wyeliminowania z jego treści tej części, która nie ma nic wspólnego z prezentacją wniosków z przeprowadzonych badań nad problemem koncepcji wychowania do trzeźwości w przekazie czasopiśmienniczym okresu międzywojennego, ponieważ rozważania na temat współczesnych aspektów badań nad alkoholizmem i walki z pijaństwem w drugiej połowie XX w. nie znajdują żadnego merytorycznego uzasadnienia w zakończeniu prac naukowych z zakresu historii wychowania, których przedmiotem zainteresowania badawczego były lata międzywojenne (s. 302-320).

Warstwa językowa rozprawy doktorskiej jest na ogół poprawna, choć mgr J. Biskupski nie uniknął wielu niezgrabności i błędów w sformułowaniach. Oto niektóre z nich: „Autor zauważył, że po wojnie chłopcy ci, będąc już w wolnej Polsce byli obojętni na wszystko...” (s. 31); „Pierwsze ankiety antyalkoholowe zostały wykonane w roku 1923 w szkołach w Warszawie i Łodzi” (s. 47); „Nieco więcej światła na to zagadnienie ukazywał poznański

lekarz...” (s. 62); „Zofia Jurowa przytaczając wówczas przesady o alkoholu, wpisywała się w kolejny dyskurs o przysłowia, które bez wątpienia występowały przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego” (s. 68); „Między innymi prezentowano zestawienie ankiety w łódzkich szkołach powszechnych przeprowadzonej przez Jarosława Neczaj-Hruzewicza” (s. 84); „Istotną rolę w prasie młodzieżowej odegrała Akcja Katolicka, która została powołana do życia w roku 1930 w Poznaniu” (s. 93); „Przedstawiciele oświaty podejmowali również własne koncepcje wychowania do trzeźwości i uczestniczyli w propagowaniu abstynencji” (s. 267).

Pomimo że Autor rozprawy doktorskiej wielokrotnie ją, z pewnością, czytał i poprawiał, to jednak nie do końca ustrzegł się drobnych niedoskonałości. „Wymknęły się” bowiem spod jego redakcyjnej korekty często pojawiające się w bliskiej od siebie odległości te same słowa, np. czasownik być (s. 79-80), a także błędy literowe oraz interpunkcyjne.

Nie wnikając dalej w szczegóły, które dla oceny całości rozprawy doktorskiej mgr. Jacka Biskupskiego nie przedstawiają większego znaczenia, z pełnym przekonaniem muszę stwierdzić, że dzięki zrealizowaniu przez Doktoranta postawionych zadań badawczych, które w głównej mierze polegały na niezwykle czasochłonnnych i dogłębnych kwerendach dziesiątków periodyków, historiografia oświatowo-pedagogiczna została wzbogacona o propagowane w czasopiśmiennictwie okresu międzywojennego koncepcje wychowania do trzeźwości. W tym znaczeniu rozprawa doktorska jest oryginalna i spełnia tym samym kryteria stawiane tego typu pracom awansowym w art. 13. ustawy o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. z późn. zm. Z pełnym przekonaniem wnioskuję, aby mgr. Jacka Biskupskiego dopuścić do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Łódź, dnia 24 lutego 2019 r.

Prof. UŁ dr hab. Grzegorz Michalski